

Agnieszka Budziewicz-Guźlecka

Uniwersytet Szczeciński

ISTOTA WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO W SPOŁECZEŃSTWIE INFORMACYJNYM

Streszczenie: W artykule przedstawiono tezę, iż w każdym społeczeństwie może wystąpić zjawisko wykluczenia społecznego. W przypadku społeczeństwa informacyjnego w Polsce głównym powodem wykluczenia społecznego jest nie tylko brak dostępu do usług komunikacji elektronicznej, ale i brak umiejętności korzystania z usług w społeczeństwie informacyjnym.

Słowa kluczowe: wykluczenie społeczne, społeczeństwo informacyjne, informacja.

1. Wstęp

Wizja formowania się społeczeństwa informacyjnego – jako kolejnego etapu w rozwoju ludzkości – kształtowała się w sposób wyraźny w ostatnich latach. Ostatnie dekady XX wieku to ożywiona dyskusja nad tym, jak dalece następujące po sobie generacje technologii teleinformatycznych wpływają na społeczeństwa najbardziej zaawansowanych gospodarczo i technologicznie rejonów świata. Stawiano pytania o istotę informacji w procesie rozwoju społecznego, starając się stworzyć teorię społeczeństwa informacyjnego. Często wynika to z daleko posuniętego postępu technicznego i technologicznego w telekomunikacji oraz teleinformatyce. Postęp ten objawił się w ostatnich latach wdrożeniem, już powszechnie przyjętego, pojęcia „społeczeństwo informacyjne”, które funkcjonuje już jako kategoria ekonomiczna i społeczna, rozwojem tanich technologii szybkiego dostępu do użytkownika końcowego oraz demonopolizacją usług telekomunikacyjnych.

2. Wykluczenie społeczne

Wykluczenie społeczne to brak lub ograniczenie możliwości korzystania z podstawowych instytucji publicznych i rynków, wpływania na nie i uczestnictwa w nich, choć powinny być dostępne dla wszystkich, bez względu na ich status społeczno-majątkowy.

Zjawisko wykluczenia społecznego jest trudno zdefiniować. Nakładają się bowiem na nie różne wymiary marginalizacji. Wykluczenie społeczne, które polega na

niepodejmowaniu zwyczajowej drogi życiowej lub wypadaniu z niej, dotyczy osób, które:

- żyją w niekorzystnych warunkach ekonomicznych – ubóstwo materialne,
- nie zostały wyposażone w odpowiedni kapitał życiowy umożliwiający im: normalną pozycję społeczną, odpowiedni poziom kwalifikacji, wejście na rynek pracy,
- mają cechy utrudniające im korzystanie z powszechnych zasobów społecznych ze względu na zaistnienie: niesprawności, uzależnienia, długotrwałej choroby albo innych cech indywidualnych,
- są przedmiotem niszczącego działania innych osób, np.: przemocy, szantażu, indoktrynacji.

Grupami społecznymi najbardziej narażonymi na wykluczenie społeczne są:

- osoby niepełnosprawne,
- długotrwanie bezrobotni,
- starsze osoby samotne,
- bezdomni,
- osoby o niskich kwalifikacjach zawodowych,
- opuszczający zakłady karne.

W literaturze można znaleźć trzy sposoby wyjaśniania wykluczenia społecznego. Należą do nich:

- nurt brytyjski,
- nurt amerykański,
- nurt francuski.

Zgodnie z nurtem brytyjskim wykluczenie społeczne to dyskryminacja i brak zasadniczych praw spowodowany przez niedostatecznie rozwinięte instytucje publiczne, które ograniczają możliwości działania jednostek, co oznacza, że wykluczenie może być rezultatem niewłaściwego działania systemu. Konsekwencją jest pozbawienie osób wykluczonych możliwości zmiany ich sytuacji. Z kolei nurt amerykański skupia się na interpretowaniu wykluczenia społecznego jako zachowań jednostkowych i na ich moralnej ocenie. Zgodnie z tym nurtem przez opiekuńczość systemu jednostki mają słabszą zdolność do podejmowania własnych inicjatyw i ponoszenia odpowiedzialności za własne życie. Trzeci nurt to nurt francuski, który uwypukla rolę instytucji systemu zabezpieczającego społeczeństwo w procesie ewolucji od państwa opiekuńczego do epoki postindustrialnej i globalizacji. Zgodnie z tym nurtem rozwój społeczeństwa opiera się na idei społeczeństwa otwartego [Golinowska, Tarkowska, Kopińska 2005, s. 32-33] Wykluczenie społeczne to nie tylko brak dostępu do usług komunikacji elektronicznej, ale także brak umiejętności korzystania z wysokiej jakości świadczonych usług.

3. Społeczeństwo informacyjne

Od ok. 1980 r. świat przeszedł do epoki cywilizacji informacyjnej. Epoka ta będzie trwać zapewne 120-180 lat, a więc to, co obserwuje się obecnie, to zaledwie początki. Zmiany stylu życia i pracy wywołane tą falą cywilizacyjną będą zapewne głębsze niż podobne zmiany wywołane początkami cywilizacji przemysłowej. Motorem tych zmian jest to, że informacja zaczyna odgrywać rolę podstawowego zasobu produkcyjnego, a rozwój technik przesyłania, wyszukiwania i przetwarzania informacji następuje dziś tak szybko, że znaczenie tego zasobu wciąż rośnie [Wierzbicki 1997]. Informacja stanowi zasób ekonomiczny niezbędny do funkcjonowania i rozwoju każdego społeczeństwa, państwa i gospodarki narodowej. Zasób ten, na równi z innymi zasobami ekonomicznymi, współdecyduje o rozwoju społeczeństwa i gospodarki [Oleński 2001, s. 243]. Zastosowanie i rozwój infrastruktury informacyjnej ma przede wszystkim – oprócz wielkiego znaczenia dla ekonomii – daleko idące konsekwencje społeczne. Duży zestaw nowych rozwiązań wkracza niemal we wszystkie dziedziny życia: prowadzenie działalności gospodarczej, handel, nauczanie, administrację, rozrywkę oraz wiele innych. Coraz częściej mówi się, że ludzkość wkracza w nowy etap rozwoju cywilizacji. Po okresie industrialnym rozpoczyna się era społeczeństwa informacyjnego.

Wyróżnia się trzy historyczne, podstawowe fazy rozwoju ekonomicznego społeczeństwa, dzieląc je według technik, które w tych fazach dominowały [Olędzki, s. 15]:

- społeczeństwo przedindustrialne, opierające się na podstawowych zawodach związanych z przyrodą,
- społeczeństwo industrialne, zorganizowane przede wszystkim wokół procesu wykorzystywania energii do produkcji towarów,
- społeczeństwo postindustrialne, bazujące na informacji jako podstawie wiedzy i działania.

Społeczeństwo postindustrialne cechuje przede wszystkim:

- dominacja sektora usług w gospodarce,
- dominacja specjalistów i naukowców w strukturze zawodowej,
- orientacja na kontrolę społeczną rozwoju techniki,
- tworzenie „technologii intelektualnych” jako podstawy podejmowania decyzji politycznych i społecznych.

Postęp techniki informatycznej, telekomunikacyjnej i tzw. multimediiów sprawia, że otoczenie, w jakim żyjemy, podlega ogromnym zmianom. To nowa rewolucja, która z ery industrialnej przenosi nas wszystkich do nowego etapu rozwoju cywilizacji: do społeczeństwa informacyjnego.

Telekomunikacja i koncepcja społeczeństwa informacyjnego są od siebie uzależnione. Potrzeby stawiane przez to społeczeństwo nadają niejako kierunki rozwoju dla telekomunikacji, osiągnięcia zaś telekomunikacji połączonej z informatyką stwarzają wiele możliwości dla tego społeczeństwa. Takie uzależnienie powoduje

przyspieszony rozwój szeroko rozumianej telekomunikacji. Dla umożliwienia prawidłowego przebiegu procesu rozwojowego konieczne staje się posiadanie podstawowej, a zarazem nowoczesnej infrastruktury technicznej.

Terminem społeczeństwo informacyjne¹ (*information society*) określa się społeczeństwo w tzw. postindustrialnym okresie rozwoju, dysponujące rozwiniętym systemem przekazu.

Współczesny świat to świat: informacji – olbrzymiej zgromadzonej wiedzy o faktach, informatyki – efektywnych metod i narzędzi przetwarzania tej informacji, oraz nowoczesnej telekomunikacji – coraz sprawniejszych systemów przesyłania informacji.

Ewolucja technologii informacyjno-komunikacyjnych doprowadziła do powstania i zastosowania technologii, które bez wątpienia zmieniają system komunikowania społecznego i jego struktury, transformują procesy gospodarcze, polityczne i społeczne. Rozwój technologiczny przełomu XX i XXI wieku przyniósł nową jakość, jaką jest sieć informacyjno-komunikacyjna. To właśnie sieci stały się najistotniejszymi narzędziami technologicznymi współczesnych społeczeństw, w których gromadzenie, przetwarzanie, transmisja i dystrybucja informacji są fundamentalnym źródłem produktywności i władzy. Kształtowanie się społeczeństwa informacyjnego jest procesem o charakterze globalnym, którego nie można powstrzymać, jednak można wywierać wpływ na jego ewolucję [Doktorowicz 2001]. Wyróżnić przy tym można dwa podejścia:

- mechanistyczne,
- systemowe.

Zgodnie z mechanistycznym rozumieniem świata wystarczy zliberalizować i zapewnić sprawne funkcjonowanie rynku, a społeczeństwo informacyjne samo się rozwine. Natomiast systemowe rozumienie świata nie neguje roli rynku, który jest zasadniczym czynnikiem powstawania społeczeństwa informacyjnego, jednakże rozumienie systemowe docenia też rolę innych czynników, a zwłaszcza właściwego wyboru priorytetów w okresach krytycznych.

Spółczesność informacyjna powstaje na przecięciu kiedyś odrębnych sektorów przemysłu: telekomunikacyjnego, mediów elektronicznych i informatycznego, bazujących na paradygmacie cyfrowej informacji. Jest to społeczeństwo, w którym jakość życia, jak również perspektywy rozwoju gospodarczego i społecznego, zależą w coraz większym stopniu od informatyki i jej wykorzystania. W takim społeczeństwie

¹ Zanim termin społeczeństwo informacyjne został upowszechniony, były proponowane inne określenia społeczeństwa, takie jak: cyfrowe, cybernetyczne, multimedialne. Stosowano również terminy: społeczeństwo nadmiaru informacji (M. Marien), społeczeństwo telematyczne (J. Martin), społeczeństwo wiedzy (P. Drucker), era informacji trzeciej fali (A. Toffler) – zwracając uwagę, że dobrem, o które powinniśmy zabiegać, jest wiedza, a nie informacja jako taka, oraz inne określenia, takie jak: społeczeństwo postindustrialne (D. Bell), postmodernistyczne (Z. Bauman), pokapitalistyczne (P. Drucker), społeczeństwo ryzyka (U. Beck), postronkowe (J. Rifkin), społeczeństwo technologiczne (Z. Brzeziński).

standardy życia, pracy i spędzania wolnego czasu, system edukacji i gospodarka są uzależnione od postępu w dziedzinie informacji. Z kolei Castells podzielił świat na techniczną elitę, połączoną jednością globalnej sieci, oraz oderwane wspólnoty lokalne. W społeczeństwie globalnym i globalnej ekonomii nie ma miejsca dla ludzi, dziedzin czy obszarów niemogących wnieść niczego przydatnego z ich punktu widzenia. Natomiast tożsamość człowieka w społeczeństwie informacyjnym związana jest nie z rodziną, ale z globalną siecią opartą na elektronice i telekomunikacji. Istotą przemian prowadzących do społeczeństwa informacyjnego nie jest rozwój środków technicznych – komputerów, infostrad, multimediów, lecz kształtowanie struktur i mechanizmów społecznych zdolnych z pożytkiem wykorzystywać środki techniczne. Systemy telekomunikacyjne pozwalające na wymianę informacji dają społeczeństwu oparcie, aby mogło ono działać jako pojedynczy globalny organizm.

Spółczeństwo staje się informacyjne, kiedy stopień komplikacji rozwoju społeczno-ekonomicznego zmusza do użycia narzędzi, bez których nie jest możliwe zgromadzenie, przetworzenie i użytkowanie olbrzymiej ilości informacji, zapanowanie nad szumem informacyjnym jedynie za pomocą mózgu oraz tradycyjnych nośników informacji i narzędzi komunikacji; gdy mózg ludzki przestaje wystarczać w swej funkcji kondensatora pamięci, arytmetycznego kalkulatora i procesora, gdy informacje zmagazynowane na tradycyjnych nośnikach (pamięć skoroszytowa) stają się trudne do zoperacjonalizowania i efektywnego korzystania z nich jako zasobu wiedzy [Krzysztofek 2002]. Społeczeństwo informacyjne to społeczeństwo, które nie tylko ma rozwinięte środki przetwarzania informacji i komunikowania, lecz w którym przetwarzanie informacji jest podstawą tworzenia dochodu narodowego i dostarcza źródła utrzymania większości społeczeństwa [Goban-Klas, Sienkiewicz 1999, s. 43]. Społeczeństwo staje się społeczeństwem informacyjnym, gdy osiąga stopień rozwoju oraz skali i skomplikowania procesów społecznych i gospodarczych wymagający zastosowania nowych technik gromadzenia, przetwarzania, przekazywania i użytkowania olbrzymiej masy informacji generowanej przez owe procesy. W takim społeczeństwie:

- informacja i wynikająca z niej wiedza oraz technologie są podstawowym czynnikiem wytwórczym i wszechstronnym,
- czynnikiem rozwoju jest wykorzystywanie teleinformatyki,
- siła robocza składa się w większości z pracowników informacyjnych,
- większość dochodu narodowego brutto powstaje w obrębie szeroko rozumianego sektora informacyjnego.

Czynnikami oraz obszarami, które wymagają strategicznego zaangażowania, są: środki techniczne (komputery, telekomunikacja), zasoby informacyjne, prawo, ludzie (zarówno pracownicy, jak i konsumenci), warunki funkcjonowania przedsiębiorstw. Poprawa każdego z tych czynników z osobna daje pozytywne efekty, jednakże dalsza poprawa przestaje być możliwa, gdyż natrafia się na nieprzekraczalne ograniczenia z pozostałych dziedzin. Dlatego w dążeniu do globalnego społeczeństwa informacyjnego konieczny jest skoordynowany rozwój we wszystkich obszarach.

Zwiększenie możliwości przesyłania informacji jest czynnikiem niezbędnym oraz koniecznym do rozwoju społeczeństwa informacyjnego. Rozwój telekomunikacyjny w danym kraju powinien dorównywać sieci globalnej, aby móc mówić o globalnym społeczeństwie informacyjnym. Dlatego też należy nasycić gospodarkę środkami technicznymi oraz telekomunikacyjnymi. Bardzo istotna jest wysoka wydajność oraz powszechna dostępność. Jeżeli chodzi o ludzi, to od poziomu ich wykształcenia oraz kwalifikacji zależy produktywność i efektywność gospodarki, dlatego istotna jest zdolność posługiwania się nowoczesnymi środkami przekazu informacji. Dobrze sprecyzowane prawo, przejrzyste, zrozumiałe i jednoznaczne, ma olbrzymi wpływ na rozwój kraju.

Rozwój gospodarczy zależy od efektywności przedsiębiorstw, a informatyzacja zarządzania przedsiębiorstwem jest jedną z podstaw efektywności gospodarowania. Istotne jest wprowadzanie technologii telekomunikacyjnych usprawniających działalność administracji publicznej i całego sektora publicznego.

W przypadku zasobów informacyjnych istotne jest, aby treści informacyjne w postaci elektronicznej były dostępne cenowo, stosowano użyteczne oprogramowanie oraz aby systemy były otwarte, czyli aby łatwo można je było rozbudowywać i integrować z innymi systemami. Dlatego tak ważne jest opracowanie standardów współdziałania systemów w administracji publicznej.

Najważniejsze cechy społeczeństwa informacyjnego tworzą zbiór wzajemnych związków pomiędzy technikami i technologiami informacyjnymi i przemianami struktur gospodarczych w mikro- i makroskali z jednej strony a polityką poszczególnych państw i organizacji międzynarodowych oraz celami różnych grup interesów (od producentów IT, przez nowo powstałe społeczności wirtualne aż do społeczności lokalnych i grup broniących się przed dokonującymi się zmianami) z drugiej strony [Goliński 2001, s.109].

Jeżeli chodzi o gospodarkę, to przemiany zachodzą w różnych aspektach, a mianowicie, jeśli bierzemy pod uwagę gospodarkę w skali zarówno globalnej, jak i makroekonomicznej – w skali poszczególnych państw, oraz mikroekonomicznej – w skali pojedynczych przedsiębiorstw. Jest to szczególnie nowy rynek – rynek wirtualny.

Spółeczeństwo informacyjne będzie na tyle konkurencyjne, na ile jego gospodarka zostanie oparta na wiedzy. Kluczem do wiedzy jest edukacja. Dlatego wykształcenie społeczeństwa nie może być traktowane wyłącznie jako indywidualna sprawa uczącego się, tylko jako strategiczne zadanie dla państwa [Abramowicz 1999, s. 100].

Do podstawowych procesów związanych z tworzeniem społeczeństwa informacyjnego należy informatyzacja gospodarki i wszelkich innych dziedzin życia. W najprostszym ujęciu można podzielić ją na trzy etapy, takie jak:

- 1) powstanie „pierwotnego sektora informacyjnego”, tj. przedsiębiorstw i korporacji tworzących nowe techniki informacyjno-komunikacyjne,
- 2) „informatyzacja” podstawowych działów gospodarki i instytucji,
- 3) szerokie wkroczenie nowych technik do codziennego życia.

W wielu krajach, w tym w Polsce, podstawowym problemem² pozostaje jednak zapewnienie powszechnego dostępu do infrastruktury informacyjnej, przekazanie obywatelom wiedzy o tym, jak można efektywnie korzystać z nowych możliwości, a ponadto stworzenie takiego „otoczenia gospodarczego”, w którym możliwości techniczne szybko przekładają się na konkretne rozwiązania użytkowe.

Obserwując rozwój informatyki i mając na względzie jej dążenie do zastosowań sieciowych, można z całą pewnością stwierdzić, że telekomunikacja i informatyka dążą do przekształcania się we wspólną infrastrukturę informacyjną, czyli do telekomunikacji multimedialnej. Perspektywa ta jest wspólna dla wszystkich i dotyczy również Polski.

Znaczenie technik informacyjnych dla funkcjonowania przyszłego społeczeństwa jest bardzo istotne. W społeczeństwie informacyjnym musi istnieć wspólna platforma informacyjna, która za pomocą konwergencji telekomunikacji, usług informacyjnych i audiowizualnych zaspokaja potrzeby gospodarki i ludności.

4. Zakończenie

W stosunku do innych krajów Unii Europejskiej proces budowy i rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce jest znacznie opóźniony. Należy podkreślić, iż ograniczony dostęp do informacji w dobie społeczeństwa informacyjnego niesie ze sobą wiele zagrożeń. Jedno z podstawowych to pogorszenie konkurencyjności polskiej gospodarki na tle innych państw, a w sytuacji skrajnej – niebezpieczeństwo wykluczenia jednostek bądź grup społecznych z uczestnictwa w tym społeczeństwie. Uwzględniając potencjalne zagrożenia mogące wynikać z opóźnień wprowadzania społeczeństwa informacyjnego oraz ograniczone możliwości finansowe tworzenia nowego potencjału służącego budowaniu SI, należy rozpoznać możliwości stworzenia programów pozwalających na zapobieganie wykluczeniu cyfrowemu.

Dla Polski, będącej członkiem Unii Europejskiej, kluczowym zadaniem jest włączenie się w proces budowy społeczeństwa informacyjnego przez:

- wykorzystanie nowoczesnych technologii w różnych dziedzinach społecznej aktywności,
- stwarzanie warunków dla zapewnienia społeczeństwu i podmiotom gospodarczym bezpośredniego dostępu do informacji o istotnym znaczeniu społeczno-gospodarczym,
- kształtowanie świadomości społeczeństwa oraz rozwijanie jego potencjału intelektualnego i gospodarczego.

² Barierą rozwoju społeczeństw może okazać się ich zdolność do absorpcji nowych technologii informacyjnych. W Europie chodzi o przystosowanie się do sytuacji rosnącego bezrobocia technologicznego, w Stanach Zjednoczonych – do rosnącej nierówności dochodów i spadku płac. W związku z przewidywanym dalszym przyspieszeniem technologicznym mówi się o szoku technologicznym.

Problem wykorzystania nowoczesnych technologii oraz wspierania rozwoju społeczeństwa informacyjnego przez podejmowanie inicjatyw (tworzenie programów) bezpośrednio na to ukierunkowanych, jak też wykorzystanie posiadanego już potencjału jest istotny z punktu widzenia całokształtu polityki społeczno-gospodarczej państwa, a także funkcjonowania i perspektyw funkcjonowania operatorów telekomunikacyjnych na polskim rynku.

Dlatego też w Polsce należy się starać wskazać kierunki działań, które pozwolą:

- a) silniej włączyć regulatora rynku komunikacji elektronicznej w zapobieganie pogłębianiu się wykluczenia społecznego w Polsce,
- b) pełniej wykorzystać potencjał operatorów komunikacji elektronicznej,
- c) zdynamizować tempo budowania SI i przyspieszyć uzyskanie związanych z tym korzyści dla społeczeństwa i gospodarki.

Literatura

- Abramowicz W., *Obywatele globalnego społeczeństwa informacyjnego*, [w:] *W drodze do globalnego społeczeństwa informacyjnego*, red. J. Lubacz, Instytut Problemów Współczesnej Cywilizacji, Warszawa 1999.
- Doktorowicz K., *Koncepcja społeczeństwa informacyjnego w polityce Unii Europejskiej*, [w:] *Polskie doświadczenia w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego. Dylematy cywilizacyjno-kulturowe*, Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków 2001, <http://www.agh.edu.pl>.
- Goban-Klas T., Sienkiewicz P., *Spółeczeństwo informacyjne: szanse, zagrożenia, wyzwania*, Wyd. Fundacji Postępu Telekomunikacji, Kraków 1999.
- Golinowska S., Tarkowska E., Kopińska I., *Ubóstwo i wykluczenie społeczne*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2005.
- Goliński M., *Spółeczeństwo informacyjne – problemy definicyjne i problemy pomiaru. Polskie doświadczenia w kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego: dylematy cywilizacyjno-kulturowe*, red. L.H. Haber, UJ, Kraków 2001.
- Kluszczyński R.W., *Spółeczeństwo informacyjne. Cyberkultura. Sztuka multimediiów*, Wyd. Rabid, Kraków 2002.
- Krzysztofek K., Szczepański M.S., *Zrozumieć rozwój. Od społeczeństw tradycyjnych do informacyjnych*, Katowice 2002.
- Oleński J., *Ekonomika informacji*, PWE, Warszawa 2001.
- Oleński J., *Komunikowanie w świecie*, Wyd. ASPRA-JR, Warszawa 2000.
- Wierzbicki A.P., *Wpływ informacji jako zasobu produkcyjnego na stosunki społeczne i gospodarcze w krajach rozwiniętych*, „Przegląd Telekomunikacyjny” 1997 nr 3.

THE ESSENCE OF SOCIAL EXCLUSION IN INFORMATION SOCIETY

Summary: This article shows the meaning of social exclusion. Every society could have a problem with social exclusion. In the case of information society in Poland, the main reason of this problem is not only the lack of access to electronic communication services, but also the lack of skills to use electronic services.